

הולדת חום בשבת

רבה ורבי זירא איקלעו לבי ריש גלותא, חזיוה לההוא עבדא דאנח כוזא דמייא (=קנקן מים) אפומא דקומקומא. נזהיה (= גער בו) רבה. אמר ליה רבי זירא: מאי שנא ממיחם על גבי מיחם? אמר ליה: התם אוקומי קא מוקים, הכא אולודי קא מוליד. (מח ע"א)

ופירש רש"י שהעבד הניח כלי עם מים צוננים על פי קומקום עם מים חמים ועל כך גער בו רבה. לדבריו, מה שהותר בברייתא שבסוף הפרק הוא להניח מיחם חם על גבי מיחם חם על מנת לשמר את חומם, אך כשהכלי העליון קר והתחתון מוליד בו חום הדבר אסור. מסוגיה זו למדנו שאסור להוליד בשבת חום בדבר קר אך לא נתבררו גדרי האיסור בזה. ננסה לברר גדרים אלו דרך פירושי הראשונים על סוגיה זו.

ככלל, ישנם שני כיוונים בראשונים להסביר את יסוד האיסור בהולדת החום המוזכרת בסוגיה:

- א. בעיה מצד איסור בישול¹.
- ב. בעיה מצד איסור הטמנה.

שיטת התוס'

התוס' על אתר מניחים שהבעיה בהנחת מי האמבט הקרים על גבי הקומקום הוא מצד איסור בישול (הבנה א'), ולכן תמהו:

תימה, דהיכי דמי: אי יד סולדת בו היכי הוה בעי למישרי אף על פי שמבשל – מי לא ידע דתולדות האור כאור? ... ואי להפשיר היכי מסיק דאסור, והא תניא בפרק 'כירה': 'נותן אדם קיתון של מים כנגד המדורה לא בשביל שיחמו אלא בשביל שתפוג צינתן', והיינו הפשר כדמוכח סוגיא דהתם? ... ונראה לרשב"א דהא דשרינן לתת קיתון של מים כנגד המדורה היינו ברחוק מן המדורה שלעולם לא יוכל לבא לידי בשול, אבל בקרוב אסור אפילו להפשיר דילמא משתלי ואתי להניחן שם עד שיתבשל, ולהכי מסיק הכא דאסור. 'ולא בשביל שיחמו' דקתני התם, היינו כלומר במקום שיכול לבא לידי שיחמו. והלשון דחוק קצת. (ד"ה מאי שנא)

1 אמנם, הבנה זו קצת קשה מצד מיקומה של הסוגיה בתוך הסוגיות העוסקות בהטמנה.

אם כן, מסקנתם היא שהאיסור נובע מחשש שהאדם ישכח את קנקן המים ויניח אותו על הקומקום עד שיגיע לחום שיד סולדת בו ואז יעבור על איסור בישול בשבת. משתמע שמותר להניח את הקנקן הצונן במקום שלא יוכל להגיע לשעור בישול. לשיטת התוס' משמעות הביטוי "אולודי קא מוליד" הוא בישול, ומחלוקתם של ר' זירא ורבה היא האם מותר לתת את הקנקן הקר על גבי הקומקום כדי להפשירו או שיש לחוש שמא ישכח אותו ויבוא לידי בישול².

שיטת רבינו יונה

לאחר שהכריח הרשב"א על אתר שהסוגיה עוסקת בהטמנה מצד מיקומה ברצף הסוגיות, הציע את פירושו של רבו – רבינו יונה:

ולפום הכי פירש הוא ז"ל, דהכא בהנחת כוזא אפומא דקומקמא כדי להטמין שניהם בדבר שאינו מוסיף הבל היה מעשה ובשבת היה, וכגון שכסה הקומקום מבעוד יום דמותר לגלותו ולכסותו בשבת... והיה רוצה להטמין הכוזא אפומא דקומקמא, דקיימא לן מותר להטמין את הצונן ואפילו להפיג צינתן כדבעינן למיכתב לקמן, ומשום הכי הוה סלקא דעתיה דרבי זירא שאפילו על גבי מיחם נמי שרי. ורבה אסר, דלא התירו להטמין את הצונן אלא בדבר שאינו מוסיף הבל, אבל על גבי מיחם אסור מפני שתוספת חם המיחם ניכר בו והוה ליה כמטמין על גבי דבר המוסיף הבל, שלא התירו במיחם על גבי מיחם אלא מיחם דוקא שאין חומו של תחתון ניכר בעליון שאינו אלא משמר חומו. והביא ראיה מן התוספתא (ג, יד), דקתני בה בהדיא 'טומנין מיחם על גבי מיחם וקדירה על גבי קדירה'. (מח ע"א, ד"ה מורי)

על מנת להסביר את המקרה כסובב סביב דיני הטמנה דחק רבינו יונה שמדובר שהעבד הניח את קנקן המים בתוך הטמנה שבה היה נתון הקומקום מבעוד יום, והיה סבור להתיר זאת מצד היתר הטמנת צונן. רבה אסר זאת מפני שהקומקום מוליד חום בקנקן, והרי זה דומה לדבר המוסיף הבל שלא הותרה בו הטמנת צונן. אמנם אין מדובר בהטמנה בדבר המוסיף הבל ממש מפני שחום הקומקום הולך ופוחת, אך מכל מקום נאסרה הטמנת צונן בדבר המוסיף חום. על מנת לתמוך בפירושו מביא רבנו יונה את גירסתו בתוספתא, לפיה נאמר "טומנין מחם על גבי מחם" ולא "מניחין מחם על גבי מחם". מן התוספתא מוכח שמדובר בהטמנה, והיא הברייתא שממנה הקשה רבי זירא בסוגייתנו לרבה.

2 באופן דומה מסביר את הסוגיה גם הרא"ש (ד, ג), ע"ש.

אמנם, גם לפי גישה זו מצד האמת הקומקום הוא דבר שאינו מוסיף הבל, ולא דימו אותו לדבר המוסיף הבל אלא לעניין היתר הטמנת צונן בשבת עצמה. לכן מותר להניח את הקנקן על גבי הקומקום בתוך ההטמנה מבעוד יום, כפי שכתב בפירוש הביאור הלכה:

ומכל מקום צריך שתדע דלא הוי כמוסיף הבל ממש, דאי הכי אפילו מבעוד יום אסור והאיך פסק השו"ע לקמן ברנ"ח דמבעוד יום מותר?! וכן מוכח בהגר"א שם בהדיא דלא אסור אלא בשבת, ומשמע שם דלא מקרי מוסיף הבל אלא הכונה דמשום שמוליד חום בדבר הקר שווהו רבנן לענין זה כמוסיף הבל דיהיה אסור על כל פנים בשבת. (רנז, ד"ה אפילו)

אם כן, לשיטת רבנו יונה החידוש בסוגיה הוא שאין להתיר הטמנת צונן בשבת אלא בדבר שאינו מוסיף הבל כלל, ולא בדבר שיש בו תוספת חום אף שאינו מוגדר הלכתית כמוסיף הבל מפני שמתקרר והולך.

על אף שמבחינה פרשנית אינה דומה גישת רבנו יונה לגישת התוס', בפועל נראה שאין בהן חידוש משמעותי הן בהלכות בישול והן בהלכות הטמנה, ואפשר שלהלכה ניתן לאמץ את שתי הגישות.

ואכן, בשו"ע ובנושאי כליו אנו מוצאים את שתי הגישות הללו. בסימן שיח פסק השו"ע:

אסור לתן צונן (על המיחם) אפילו להפשיר, כל שהמיחם חם כל כך שאילו היה מניחו שם הרבה היה בא לידי בישול, דהיינו שיהיה יד סולדת בו, שדין מניח על גבי מיחם כדין מניח כנגד המדורה. ואם אינו חם כל כך, מותר. (שיח, יז)

דברים אלה הם על פי גישת התוס' שאין להניח כלי עם מים צוננים על מיחם במקום שיוכל להגיע ליד סולדת מחשש שישכח. בסימן רנח פסק השו"ע:

מותר להניח מבעוד יום כלי שיש בו דבר קר ע"ג קדירה חמה, שאין זה כטומן בדבר המוסיף הבל.

ופירש הגר"א בכיאוורו על פי שיטת רבינו יונה, וכן הביא במשנה ברורה וז"ל:

רצה לומר אפילו כסה אז הכלי והקדרה בבגדים ובודאי ניתוסף חום על הדבר קר על ידי הקדרה – אפילו הכי שרי, דלא חשיב הקדרה כגפת ודומה לה המוסיפין הבל, דהתם הוא מוסיף הבל מחמת עצמו אבל הקדרה אין לה הבל מעצמה, ואדרבה כל שעה חומה מתמעט והולך, ולהכי שרי. ודוקא להניח הדבר קר מבעוד יום, אבל להניחו בשבת על

הקדרה תחת הכיסוי בגדים שעליה שיתחמם אסור ואפילו אין החום כל כך שיוכל לבוא ליד סולדת בו, דבשבת לא התירו להטמין את הצונן אלא כדי שתפיג צינתו, אבל בזה שמוליד חום על ידי הטמנה אסור. ואם אין הקדרה מכוסה בבגדים אין איסור להניח עליו הדבר קר אלא כשיוכל לבוא לידי יד סולדת בו, וכדלקמן בסימן שי"ח ס"ו. (ס"ק ב)

בהמשך נעמוד על נפ"מ מסוימות שאכן קיימות בין שתי השיטות, אך ראשית נציג פירוש נוסף לסוגיה ממנו עולה חידוש גדול בדיני הטמנה.

שיטת הרמב"ם

כתב הרמב"ם:

מניחין מיחם על גבי מיחם בשבת, וקדרה על גבי קדרה, וקדרה על גבי מיחם, ומיחם על גבי קדרה, וטח פיהם בבצק – לא בשביל שיוחמו אלא בשביל שיעמדו על חומם, שלא אסרו אלא להטמין בשבת אבל להניח כלי חם על גב כלי חם כדי שיהיו עומדין בחמימותן מותר. אבל אין מניחין כלי שיש בו דבר צונן על גבי כלי חם בשבת שהרי מוליד בו חום בשבת, ואם הניחו מבערב מותר ואינו כטומן בדבר המוסיף. (ד, ו)

הרמב"ם גרס בתוספתא 'מניחים מחם על גבי מחם', בניגוד לגירסת רבנו יונה, ולדעתו החידוש הוא שאין זו הטמנה כיוון שמדובר רק בהנחת מיחם על מיחם ואין כאן כיסוי ומכל מקום אין מניחים כלי שיש בו דבר קר על גבי כלי חם מפני שמוליד בו חום.

אם כן, לפנינו גדר חדש של איסור שמובא ברמב"ם בתוך פרק שכולו עוסק בהטמנה, ונתחדש איסור בשבת שכלי תחתון יוליד חום בכלי עליון אף על פי שאינו טמון. דין זה מוגבל לדעת הרמב"ם לאיסור בשבת עצמה, אבל מבעוד יום מותר ואף על פי שמוסיף הבל כיוון שאין זו הטמנה גמורה. להבנתנו יש לקרוא לדין זה איסור הולדת חום בדבר קר והוא הרחבת הטמנה למצבים שאינם טמונים ממש, ומפני כך לא נאסרו אלא בשבת ולא מבעוד יום.³

3 לעומת זאת, עיין במגיד משנה על אתר שהבין את דברי הרמב"ם כשיטת התוס'. לדבריו הרמב"ם אוסר את הולדת החום בקנקן הצונן מצד איסור ביטול, שמא ישכח האדם את הקנקן על גבי הקומקום והוא יגיע לחום שהיד סולדת בו. אולם, פירוש זה סותר את דברי המגיד משנה עצמו (כב, ד), שפירש כי לדעת הרמב"ם מותר להניח קיתון של מים כנגד המדורה כדי להפשירו אפילו במקום שיוכל להגיע ליד סולדת. הרי לנו שלדעת המגיד משנה הרמב"ם לא אוסר הפשרה מחשש 'שמא ישכח'. ושמא יש לומר שלדעת המגיד משנה לא גזרו חז"ל על הפשרה לצד האש אך חששו להפשרה על גבי קומקום מחמת המגע הישיר בין הקנקן הקר לקומקום החם. וברור שלפי פשטות דברי הרמב"ם כפי הבנתנו בגוף הפרק אין כל סתירה

לפי הבנתנו שיטה זו לא דומה לשיטת רבנו יונה, שהרי לשיטת רבנו יונה הקומקום מכוסה בשמיכות והנחת הקנקן על גביו הוי הטמנה ממש, ולכן נדחק הבאור הלכה להסביר שהדבר מותר מבעוד יום רק באופן שהקומקום מתקרר והולך.

אמנם, יתכן שניתן לפרש את שיטת רבנו יונה בדרך המקרבת אותו לשיטת הרמב"ם, וז"ל החזון אי"ש:

לעיל כתבנו דליתן כוזא דמיא על גבי קומקום חמין ולכסותו אסור דחשיב כטומן את הצונן בדבר המוסיף הבל כי העליון מוליד חום בכל הכיסוי וזה לא הותר בצונן. ואינו מדוקדק, דלאו משום טומן בדבר המוסיף הבל אתינן עלה דאם כן גם מבעוד יום אסור, אלא כיון דמגיע לו חום חשיב כטומן את החמין ולא כמטמין צונן. (לז, יז)

על פי עקרונות ההטמנה הרגילים היינו אמורים להתיר הטמנת הקנקן עם המים הקרים על גבי הקומקום החם לפי שזו הטמנת צונן בדבר שאינו מוסיף הבל, שהרי הולך ומתקרר, אלא שנתחדש בסוגיה זו חידוש שאסור להטמין צונן בדבר שאינו מוסיף הבל בשבת באופן שהתחתון מוסיף חום בעליון. הסיבה היא לפי שכשהתחתון מתחמם נולד בו חום וחשוב כהטמנת חמין (ולא צונן) בדבר שאינו מוסיף הבל בשבת, וממילא מערב שבת מותר⁴.

הלכה למעשה

כתב הטור:

כלי שיש בו דבר חם יכול להניחו על הקדרה טמונה כדי שישמור חומו ולא יצטנן... אבל אין מניחים כלי שיש בו דבר קר על גבי קדרה חמה בשבת שהרי מוליך בו חום בשבת. ואם הניחו בערב שבת מותר, שאין זה כטומן בדבר המוסיף הבל. (רנח)

בין שתי ההלכות.

4 יש לעיין מהו שעור הולדת החום הנדרש על מנת לאסור את הנחת הקנקן מדין מוליד חום לדעת הרמב"ם, או לחילופין על מנת להגדיר את הצונן כחם לדעת החזון אי"ש ברבנו יונה, או לחילופין על מנת להגדיר את הכלי התחתון כמוסיף הבל לפי ההבנה הפשוטה ברבנו יונה. ואף שבמשנה ברורה (רנח, ס"ק ב) כתב שכיוון שהכלי התחתון מוליד חום בהטמנה היא אסורה ואין צורך שהכלי העליון יגיע לחום שהיד סולדת בו, הוא עצמו כתב בשער הצינן (ס"ק ד) שיש לדחות שמא אין איסור אלא כשהכלי העליון יוכל להגיע לחום שיד סולדת בו, דבפחות מזה אין זה קרוי מוליד חום. ואפשר שלפי החזון אי"ש שהיסוד הוא מפני שנקרא טומן חמין ולא צונן, צריך שיוכל להגיע ליד סולדת כדי שנגדיר אותו חם ולא צונן.

נראה מדבריו שנקט להלכה את שיטת הרמב"ם שמדובר בהלכה חדשה בהלכות הטמנה, שכן אילו היה מדובר בחשש מבישול, כשיטת התוס', כבר הוזכר דין זה בסימן שיח, ואילו היה מדובר בחלק מאיסור הטמנה, כשיטת רבנו יונה, הדבר הוזכר עקרונית בסימן רנז⁵. העובדה שהטור הקדיש להלכה זו סימן נפרד (רנח) מעידה על כך שמדובר בחידוש שאינו כלול לא בסימן שיח ולא בסימן רנו, כפי שהצענו ברמב"ם⁶.

אולם, בפועל הפוסקים התעלמו מחידוש זה הבוקע ועולה משיטות הרמב"ם והטור. אמנם הבית יוסף הביין בדברי הטור שאכן מדובר באיסור מחודש של הולדת חום, אך כתב שאינו נחשב הולדת חום אלא כשהכלי התחתון מוליד חום שיד סולדת לפחות, וז"ל:

משום דמשמע ליה דלא מיקרי אולודי מוליד אלא אם כן מרתיח.

אם כן ניטל העוקץ מחידוש זה, שהרי לשיטת הטור והשו"ע שיש בישול אחר בישול בדבר לח ממילא אסור לחמם את הכלי העליון לכדי חום שיד סולדת בו מצד איסור בישול.

בשו"ע (רנח) לא מופיע כלל הדיון של מיחם על גבי מיחם או כלי שיש בו דבר קר המונח על גבי כלי חם בשבת, שהרי אלה כבר נידונו על ידו (שיח, ו-ח). השו"ע רק מציין את היתר ההנחה מבעוד יום, וז"ל:

מותר להניח מבעוד יום כלי שיש בו דבר קר על גבי קדירה חמה, שאין זה כטומן בדבר המוסיף הבל.

האחרונים נחלקו בפירוש דבריו:

1. הט"ז פירש שהשו"ע אינו עוסק בכך מצד איסור הטמנה אלא מצד איסור בישול, וההיתר מבעוד יום הוא מפני שלא שייך חשש בישול כשמניחים את הקדירה מבעוד יום. ממילא, גם בשבת יש להתיר הנחת קנקן שאין בו חשש בישול, דהיינו שמבושל כל צרכו והיד סולדת בו או לחילופין שלא יוכל לבוא לחום שיד סולדת בו. לדבריו, מה שהזכיר השו"ע "שאיין זה כטומן בדבר המוסיף הבל" עיקר כוונתו לומר שאין זו הטמנה כלל.

2. המשנה ברורה (רנו, ס"ק ב) בעקבות הגר"א פירש את דברי השו"ע כשיטת רבינו יונה, אף על פי שסתימת לשון השו"ע אינה נראית כן.

5 ולכל היותר היה אפשר להזכיר שם פרטים נוספים, כפי שאכן עשה הגר"א ובעקבותיו בבירור הלכה (רנו, ו), עיין שם בדבריהם.

6 וקצת צ"ע שלא העיר בדבריו כלל משיטת אביו הרא"ש.

לשני הפירושים נראה שהשו"ע אינו זקוק להזכיר את הסוגיה בסימן נפרד כיוון שהיא כלולה בהלכות בישול (שיח) או בהלכות הטמנת צונן (רנו). רק מכיוון שהטור קבעו בספר נאלץ אף השו"ע להתייחס לכך, אך צמצם את דבריו ככל שיכל.